

תהילים ושיעורי תורה לצורך רפואת חולים

פתיחה
להגן - מפני העתיד
להגן - זכות האמירה
דעת הרמב"ם
להגן - דרך תפילה
במקום פיקוח נפש
סיכום

פתיחה

בנוהג שבעולם מקדישים שיעורים¹ או אומרים תהילים לרפואת החולים. האם מנהג זה נכון על פי הדין?

המשנה (סנהדרין צא, א) אומרת, שאחד מאלו שאין להם חלק לעולם הבא הוא ה'לוחש על המכה', כלומר שאומר פסוק כדי שתתרפא המכה. דעת ר' יוחנן (שם קא, א) שרק הרוקק יחד עם אמירת הפסוק אין לו חלק לעוה"ב, ולדעת הרמב"ם (הל' ע"ז פ"א ה"ב, על פי הבנת הכס"מ) דעת רב ורבי חנינא בסוגיא שם שגם ללא ריקה אין לו חלק לעוה"ב, וכן פסק להלכה. אמנם גם לדעת ר' יוחנן אפילו לחישה ללא ריקה אסורה.

הטעם של האיסור להתרפאות מדברי תורה מבואר בדברי הרמב"ם (שם): "שהן עושין דברי תורה רפואת גוף, ואינן אלא רפואת נפשות, שנאמר ויהיו חיים לנפשך"². נראה מדבריו, שעיקרו של האיסור הוא ניצול ושימוש בדברי התורה שלא למטרה שלשמם ניתנו מאת הקב"ה, שהיא תיקון וזיכוך נפשו של האדם. ולדבריו זהו איסור חמור, שהעושים כן "הן בכלל הכופרים בתורה". לפי הסבר זה לכאורה גם אמירת תהילים לצורך פרנסה וכד' היא בכלל רפואה בדברי תורה. בנוסף לכך סבר הרמב"ם (שם), שהלוחש על המכה עובר גם משום איסור 'חובר חבר'³. מקור האיסור הוא בגמרא

1 בפירוש רוח חיים (לר' חיים מוולוז'ין אבות א, א) כתב: "וסופר מאדוננו דוד, הגאון בעל הט"ז, שאישה אחת צעקה אליו אהה אדוני, והנה בני נחלש למות, ויאמר לה התחת אלוקים אני?! ותאמר אל התורה שבאדוני אני צועקת, כי קודשא בריך הוא ואורייתא חד הוא, ויאמר לה הלא זאת אעשה לך, הדברי תורה שאני עוסק כעת עם תלמידיי אני נותן מתנה להילד אולי בזכותו יחיה, כי בדבר הזה תאריכו ימים כתיב. ובאותה שעה חלצתו תמה".

2 בספר עלי תמר (ירושלמי שבת פ"ו סוף הלכה ב) הוסיף שעלול להיגרם חילול השם אם התפילה על אותו חולה לא תענה.

3 וז"ל הרמב"ם (הל' ע"ז פ"א ה"י): "איזהו חובר, זה שמדבר בדברים שאינן לשון עם, ואין להן ענין, ומעלה על דעתו בסכלותו שאותן הדברים מועילין, עד שהן אומרים שהאומר כך וכך על הנחש או

(שבועות טו, ב): "רבי יהושע בן לוי אמר להו להני קראי וגאני. היכי עביד הכי, והאמר ר' יהושע בן לוי: אסור להתרפאות בדברי תורה! להגן שאני". ריב"ל הקשה, כיצד אומרים 'שיר של פגעים' (מזמור 'יושב בסתר עליון') בעת שרוצים להרחיב את קדושת ירושלים (באופן המבואר בסוגיא שם), וכן כיצד אומרים פסוקים 'לשמירה' קודם השינה⁴, הלא לכאורה יש בזה משום רפואה בדברי תורה! ותשובת הגמרא היא 'להגן שאני'.

להגן - מפני העתיד

גם הירושלמי (פ"ו ה"ב) התייחס לשאלת הגמרא הנ"ל, ותירוצו דומה לנאמר בבבלי: "אמר רבי יודן, כאן משנפגע כאן עד שלא נפגע". כלומר, אסור לומר פסוקים על מכה קיימת, אך כדי למנוע שיבואו מכות בעתיד מותר. ונראה שהסבר זה ניתן להיאמר גם בפירוש דברי הבבלי, ש'להגן' פירושו לצורך העתיד. ויש להבין מה טעם הדבר, הלא גם בשימוש לצורך העתיד מדובר בשימוש 'גשמי' בדברי תורה? ונראה לבאר על פי דברי ר"י מלוניל (ברכות ג, ב מדפי הרי"ף): "דטעמא דאסור להתרפאות בדברי תורה כדי שלא יאמרו לא ניתנו דברי תורה אלא להגן על האדם בעוה"ז, ולהגן שאני - דכיון שאין לו שום חולי לא אתי למימר הכי"⁵. נראה שלדבריו אין איסור עצמי להשתמש בדברי תורה כרמב"ם, אלא זהו חשש בלבד שמא יאמרו שלשם כך ניתנו דברי התורה, ובמקום שאין לו כעת שום חולי לא יבואו לחשוב כך⁶.

על העקרב אינו מזיק והאומר כך וכך על האיש אינו ניזוק, ומהן אוחו בידו בעת שמדבר מפתח או סלע וכיוצא בדברים האלו, הכל אסור". ועיין מה שכתב הגר"א (קעט, יג) כנגדו: "...אבל כל הבאים אחריו חלקו עליו, שהרי הרבה לחשים נאמרו בגמרא, והוא נמשך אחר הפלוסופיא הארורה ולכן כתב שכשפים ושמות ולחשים ושדים וקמיעות הכל הוא שקר, אבל כבר היכו אותן על קודקדו, שהרי מצינו הרבה מעשיות בגמרא ע"פ שמות וכשפים... והפלוסופיא הארורה היטתו ברוב לקחה לפרש הגמרא הכל בדרך הלציי ולעקור אותם מפשטן. וח"ו איני מאמין בהם [=בפילוסופים] ולא מהם ולא מהמונם, אלא כל הדברים הם כפשטן, אלא שיש בהם פנימיות, לא פנימיות של בעלי הפלוסופיא שזורקין אותה לאשפה, אלא של בעלי האמת". מסתבר שדעת הגר"א היא ש'חובר חבר' אינו כמו שביאר הרמב"ם, אלא מי שמקבץ נחשים וחיות למקום אחד באמצעות לחש כמו שכתב רש"י עה"ת דברים יח, י, וכו"פ בשו"ע קעט, ה. אך נראה, שאף לדרכו של הרמב"ם, מסתבר שדווקא אם אומר את התהילים באופן של 'לחש', אבל אם אומר באופן שתעמוד לו זכות האמירה אינו עובר על האיסור, אך עדיין יש בזה משום רפואה בדברי תורה, כדלקמן.

4 וכן נפסק בשו"ע או"ח סי' רלט סע' א.

5 וכעין זה מתבאר מדברי תלמידי רבינו יונה (ברכות ג, א מדפי הרי"ף), שכתבו שהגמרא לא הקשתה על עצם אמירת ק"ש שעל המיטה, אלא רק על אמירת פסוקי השמירה "מפני שאלו הפסוקים אינו אומר אותן לעולם לשם חובה, והם של שמירה, ונראה כמו שמתרפא בדברי תורה. אבל בק"ש שדרך הוא לאומרו לשם חובה אינו נראה כמתרפא בדברי תורה".

6 להסבר זה לכאורה נראה שגם לשם פרנסה מותר, שהרי אין זה דבר הניכר כל כך (אא"כ מדובר

להגן - זכות האמירה

כיוון נוסף עולה מדברי ספר החינוך (מצוה תקיב):

אבל הזכירו לומר מזמורים אלו, שיש בהם דברים יעוררו הנפש היודע אותם לחסות בה' ולהשים בו כל מבטחו ולקבוע בלבבו יראתו ולסמוך על חסדו וטובו, ומתוך התעוררות על זה יהיה נשמר בלי ספק מכל נזק. וזה שהשיבו בגמרא בעניין זה, דקא פריך התם והיכי עביד רבי יהושע כן והאמר רבי יהושע אסור להתרפאות בדברי תורה, ואמרו להגן שאני, כלומר לא אסרה תורה שיאמר אדם דברי תורה לעורר נפשו לטובה כדי שיגן עליו אותו הזכות לשומרו.

לשיטתו 'להגן' פירושו שאמירת התהילים היא לשם הגנה, ולא לשם לחש. מדברי משמע, שהפעולה החיובית של אמירת התהילים לא מתקיימת בזכות עצם אמירת התהילים, אלא בכך שאמירת התהילים תעורר אותו "לחסות בה" ולהשים בו כל מבטחו", וזכות הביטחון בה' תגן עליו.⁷

בדומה לזה בספר המכתם (לרבינו דוד ב"ר לוי מנרבונה, ברכות ה, א) כתב, ש'להגן שאני' פירושו שמותר לומר פרקי תהילים כדי שתגן עליו זכות קריאת התהילים. וכעין זה כתב גם בספר 'תורת חיים' (שבועות שם) כדי ליישב את סוגייתנו⁸ עם הנאמר במסכת עירובין (נד, ב) שהחש בראשו, מעיו, גופו וכו' יעסוק בתורה, ואיך הגמרא נותנת עצה להשתמש בדברי תורה לשם רפואה? אלא "התם איירי שעוסק בתלמוד תורה לשם שמים, לקיים מצות השם שציווה ללמוד, ומתכוון שיועיל לו זכות תלמוד תורה שיתרפא מחוליו"^{9,10}. נראה שעל פי דרך זו יש להסביר גם את דברי הגמרא (עירובין כו, א) שתלמיד חכם שחלה מושיבים ישיבה על פתחו, וכתב שם

בעני מרוד). מצד שני יתכן שלגבי תורה מצאנו במפורש שהינה 'מגנא ומצלא' (סוטה כא, א) וא"כ זהו היתר מסוים דווקא כאן (הערת הרב חננאל שלוסברג).

7 וע"ע בפרישה יו"ד סי' קעט ס"ק יז שג"כ כתב כעין דברי החינוך.

8 נראה שהתנו"ח למד את הסוגיא כירושלמי הנ"ל, שהחילוק הוא בין חולי קיים להגנה לעתיד, ואעפ"כ סבר שגם בחולי קיים מותר כשעושה להגן.

9 וכעין זה כתב בתפארת ישראל סנהדרין (פ"י מ"א), וע"ע מהרש"א (ח"א שבת סז, א) שאם לומד תורה לשם רפואת הנפש מותר, ויש שהבינו (ציץ אליעזר חי"ז סי' ל) שפירוש דבריו ג"כ כשיטה זו.

10 תירוצים נוספים מצאנו בראשונים ביישוב סוגיות הגמרא: דעת המאירי (שבת סז, א) היא שדווקא במקום שסומך על הפסוקים בלבד יש איסור, אבל בצירוף דברים אחרים מותר, ולפי זה כמשתמשים גם בתרופות וכד' אין איסור, ועי' מה שחידש לפי זה הציץ אליעזר (שם). החיד"א (פתח עיניים שבועות שם) תירץ על פי דברי ריא"ז שהאיסור הוא דווקא במכה, אבל בחולי לא.

רש"י (ד"ה להושיב): "שלא יהא רשות למלאך המות ליכנס שם", רוצה לומר שבזכות לימוד התורה יחיה!¹¹.

נמצא, שבפנינו שני סוגי זכויות הנובעות מכוח אמירת תהילים, לדעת החינוך הזכות שעשויה להן עלינו היא זכות החיזוק במידת הביטחון בעקבות אמירת התהילים, ולדעת ספר המכתם והתו"ח מגינה עלינו זכות לימוד התורה. ייתכן שלדעת החינוך השימוש בזכות לימוד התורה לצורך רפואה יש בו בעיה של רפואה בדברי תורה, וצ"ע.

לפי זה לדעתם של בעל ספר המכתם ו'תורת חיים' ניתן להקדיש שיעורים ואמירת תהילים לרפואת חולים¹², ומכאן שהמנהגים של אמירת "תהילים החיד"א"¹³, פסוקים מפרק קיט לפי אותיות שם החולה¹⁴, או 'שימוש תהילים'¹⁵, צריכים דקדוק רב שלא לאומרם בתורת 'סגולה', שאז יש בהם משום חשש רפואה בדברי תורה, אלא בכוונה הראויה - שזכות האמירה תגן על החולה וכן"¹⁶.

11 ועיי' שבת ל, ב שכל עוד דוד המלך עסק בלימוד תורה לא יכול היה מלאך המוות לפגוע בו. וכן במעשה אודות רבה בר נחמני (ב"מ פו, א).

12 וכאן המקום להעיר על אודות השאלה האם ביכולתו של אדם להעמיד זכויותיו לטובת אדם אחר (ומה שנאמר בגמרא ב"ה ד, א לגבי נתינת צדקה 'בשביל שיחיה בני' אינה בהכרח הוכחה, משום ששם סוף סוף זוהי בקשה גם לטובת האדם עצמו). הדוגמה הבולטת לזה היא 'הסכם יששכר וזבולון', ומפשטות דברי הרמ"א (יו"ד סי' רמו סע' א) נראה שאכן מדובר על חלוקה בזכויות לימוד התורה בין הלומד לבין התומך בו (אך גם שם מודגש שניתן לעשות זאת בהסכם מראש, אבל לא למכור זכויות לאחר שהן כבר קיימות). מאידך, פוסקים ציינו (מהר"ם אלשקאר סי' קא ועוד) לתשובת רב האי גאון, הסובר שלא ניתן למכור את הזכויות גם קודם לכן, ופשרו של הסכם יששכר וזבולון הוא שהתומך יקבל שכר כתומך בלימוד תורה, ולא את זכויות הלומד. בדומה לזה מצאנו, מה שנתנים צדקה ולומדים משניות לעילוי נשמת נפטרים (עי' ב"י או"ח סו"ס תרכא שדן בשאלה), הלא בעולם האמת לא ניתן להוסיף זכויות, וע"ע משנ"ב שם. ולכאורה נראה שמועיל להקדיש זכות לטובת אחר. ואכן עיי' שו"ת מהר"ם חלאווה (סי' יז) שסבר שלא ניתן להקדיש, למעט בני הנפטר שעליהם נאמר 'ברא מזכה אבא' (עי' ספר חסידים סי' תשע"א) משום שהבן עושה זאת מכוחו של אביו, וא"כ זוהי זכות אביו. אמנם פוק חזי שכן נהגו העולם, (עי' מש"כ על זה באהבת חסד חלק ב פט"ו בהערה). ויש מהאחרונים שכתבו שגם זכות של אדם אחר מועילה כעין זכות הבן לאביו, כיון שמגרמתו של הנפטר לומדים לעילוי נשמתו, ואכמ"ל בנושא זה.

13 סגולת "תהילים החיד"א" היא חלוקת פסוקי כל ספר התהילים לפי אותיות, וכשרוצים להתפלל על מישהו אומרים את כל הפסוקים שמתחילים באותיות שמו.

14 העיר על כך בשו"ת בצל החכמה ד, מז.

15 מופיע בספרי תהילים רבים, לומר פרק מסוים שמועיל למאורע או חולי מסוים.

16 או אמירת התהילים כתפילה כדלקמן. ועיי' דבריו הנפלאים של הגר"ש זאירבר (הליכות שלמה, תפילה פ"ח, בה"ל אות כב): "ובאמירת ספר תהילים אין לכוון פירוש העניין כפשוטו, כדרך שמכוין בשאר תפילות, דהיינו באומרו אשא עיני אל ההרים וכו' יכוין על עצמו, משום דעיקר מעלתה של אמירת תהילים על פי הפשט (מלבד המעלה הסגולית שיש בדבר) היא משום תלמוד תורה,

דעת הרמב"ם

כתב הרמב"ם (שם): "אבל הבריא שקרא פסוקין ומזמור מתהילים כדי שתגן עליו זכות קריאתו וינצל מצרות ומנזקים, הרי זה מותר". נראה, שגם לשיטתו 'להגן' פירושו לעתיד, אך לא מדובר כאן באמירת פסוקים בעלמא¹⁷, אלא שאומרים כדי שזכות אמירתם תעמוד לו. מדויק לשונו נראה שהרמב"ם חיבר כאן את שני הפירושים גם יחד, כלומר שההיתר לומר תהילים על חולה הוא דווקא לעתיד ורק במטרה שזכות אמירתם תגן ולא עצם אמירתם. כך דייקו מדבריו אחרונים רבים¹⁸. אמנם הטעם לא ברור עדיין, מדוע שימוש באמירת תהילים כזכות אמירה על חולי קיים אסורה, ואילו להגן מפני העתיד מותר?

נראה לומר, שבמקרה וחלילה אדם כבר חולה, למרות שלימוד התורה לצורך רפואתו מוסיף לזכויותיו, הרי זהו שימוש בדברי תורה לרפואה, כיוון שזה עיקר כוונתו. אבל אם מתכוון להוסיף לעצמו זכויות על מנת שלא יחלה בעתיד, הרי זה כמו כל אדם שעושה תשובה, או מנסה להוסיף לעצמו זכויות לפני יום הדין, כדי לשפר את מעמדו לפני הקב"ה.

ונראה, שמקור דברי הרמב"ם הוא בדברי רבי חנינא (סנהדרין קא, א) שהאיסור לומר פסוק על המכה הוא אפילו בפסוק שאינו עוסק בענייני רפואה, כגון: "ויקרא אל משה", וכפירוש רש"י (שם): ש"אין מזכירו לשם רפואה, אלא כסבור הוא להינצל בזכות דברי תורה שהוא הזכיר"¹⁹.

נמצא שעל פי הבנת האחרונים הנ"ל בדעת הרמב"ם, קיים איסור להשתמש בדברי תורה גם בשביל הוספת זכויות לחולה, וא"כ ההנהגה המצויה היום שמקדישים שיעורים לרפואת חולים, או אומרים תהילים לרפואתם - אסורה (ועל העושים כן אף נאמר שאין להם חלק לעוה"ב!).

כלומר שקורא ולומד פרקי התהילים שאמרם דוד המלך ע"ה, שהם מכתבי הקודש, ומתעורר על ידי זה לחשוק לדביקות בה' כמו דוד המלך ע"ה, וזכות זו תעמוד לו או לחולה שמבקש עבורו, ומהאי טעמא בחרו לומר תהילים לזכות חולה יותר מלימוד דברים אחרים לזכותו, מפני שזה לימוד שגם מעורר את לב האדם לדביקות בה'. וכיון שכן פשיטא שצריך להבין פירוש המלות שמוציא מפיו ולכוין בהם כנ"ל, שכן אמר דהמע"ה, וגם אנו חפצים ומשתוקקים לזכות לדרגה זו. ואדרבא אם יאמר בלא כוונה יש לחוש דלדעת הרמב"ם הוי ליה כלוחש פסוקים על המכה, שהוא עוון חמור רח"ל".

17 שלשיטתו אין בזה כלל כח לפעול, כדלעיל הערה 3.

18 משנת יעקב [רוזנטל] על הרמב"ם שם, ציץ אליעזר ח"ז סי' ל, בצל החכמה ד, מז, להורות נתן א, מז, תשובות והנהגות א, קכא; ב, סז.

19 ועיין כס"מ שם שדעת הרמב"ם לפסוק כר' חנינא. להבנה זו יש לומר, שמה שנאמר החש בראשו יעסוק בתורה זו לשיטת רב שם, ולא לדעת רבי חנינא שאוסר.

אמנם, בספר המכתם (שם) כתב: **"והר"מ** פירש שתגן עליו שכר הקריאה", ונראה שהבין שגם דעת הרמב"ם כך היא, שמוותר לומר תהילים לזכות חולה, ולכאורה זה דלא כדיוק האחרונים דלעיל. וכן משמע מדברי הפרישה, שאחר שכתב את הבנתו שהיא כדברי החינוך דלעיל, כתב שכן היא דעת הרמב"ם. כך מצאתי שכתב גם בברכת אברהם (שבועות שם), והסביר שכוונת הרמב"ם היא שסתם חולה לוחש לשם רפואה, וסתם בריא עושה כך כדי להגן, אבל אה"נ שגם חולה שעושה לשם הגנה מותר, וא"כ הדיוק שדייקו האחרונים דלעיל אינו מוכרח (ומסתבר שלא ראו את דברי המכתם הנ"ל)²⁰.

להגן - דרך תפילה

כיוון נוסף שכתב בעל ספר המכתם (שם): **"להגן עליו"** היינו 'דרך תפילה'. כלומר, במקום שאדם יתפלל ויבקש במילותיו שלו, הוא משתמש בפסוקי ספר תהילים²¹. לדרך זו מסתבר שיש לומר דווקא פרקים מתהילים המתאימים לעניין שעליו הוא רוצה לבקש, ולשים לב לתוכן הדברים. ומסתבר, שגם המחמירים בדעת הרמב"ם יודו שאפשרות זו מותרת²², פתרון זה לא מועיל להקדשת שיעורים או קיום מצוות אחרות (הפרשת חלה וכד') לצורך הבראת החולה.

במקום פיקוח נפש

תוספות (שבועות שם ד"ה אסור) כתבו ביישוב סוגיית הגמרא שאסור להתרפאות בדברי תורה, לעומת המובא בשבת (סז, א) שלחולי של 'אישתא צמירתא' עושים פעולות שונות וביניהם אמירת פסוקים כמבואר שם, שבמקום פיקוח נפש מותר. לעומת זאת הלח"מ (שם) כתב שמדברי הרמב"ם משמע שגם במקום פיקוח נפש אסור²⁴. בשו"ע (יו"ד סי' קעט סע' ח) פסק כדברי התוספות. נמצא, שלפי זה

20 וכן העלה אפשרות זו הגר"א וייס בשיעור לפרשת במדבר תשע"א.

21 על פי יסוד זה, שאמירת תהילים היא כתחנון ותפילה בפני ה', כתב החוות יאיר (סי' קעה) שמוותר לומר תהילים בעל פה, ואין לחשוש לאיסור אמירת דברים שבכתב בע"פ. מטעם זה התיר המגן אברהם (סי' תקנד ס"ק ו) גם לומר תהילים בתשעה באב מן המנחה.

22 בשו"ת תשובות והנהגות (א, קכא; ב, סז) הציע שכדי להימנע מאיסור לדעת הרמב"ם יש לשנות את נוסח יהיה רצון הנדפס לאחר אמירת התהילים, ולא לומר 'זכות פסוקי התהילים, תיבותיהם' וכו', אלא שיעמוד לנו 'זכות תחנונינו', עיי"ש.

23 עיין ציץ אליעזר (שם) שדייק מלשון הרמב"ם שכתב 'מומור מתהילים', משמע שלא בוחר איזה פרק להגיד, אבל אם בוחר פרק מסוים אין בזה איסור, וכמבואר כאן שאז זוהי דרך תפילה.

24 ויל"ע מדוע, ואפשר דס"ל שהמשתמש בדברי תורה הוא ככופר בתורת ה'.

במקום של פיקו"נ אפילו אמירת תהילים דרך סגולה (כעניין 'תהילים החיד"א' שהזכרנו לעיל) - מותרת.

סיכום

העולה מן הדברים הוא שלדעת אחרונים רבים מדברי הרמב"ם נראה שישנה בעיה להקדיש שיעורים לרפואת חולים, ויש בזה בכלל המתרפא בדברי תורה. אך מדברי אחרים (ויש אומרים שאף דעת הרמב"ם כן וכנ"ל) נראה שהדבר מותר, באופן שזכות הלימוד תעמוד לאותו חולה²⁵. ופוק חזי שכך נוהגים עם ישראל, ואם לא נביאים הם, בני נביאים הם²⁶.

25 גם משמעות השו"ע (קעט סע' ח וסע' י) היא שלא לפסוק כדברי הרמב"ם, ופשטות דבריו הם לחלק בין מכה שכבר קיימת לבין הגנה על העתיד, וכירושלמי. וא"כ באופן שאומר שזכות האמירה תגן עליו בוודאי מותר.

26 לאור הנלמד יש להעיר ג"כ ביחס לאמירת תהילים קודם השינה, שלדברי רוה"פ נראה שיש לזכור שזכות האמירה תגן, ולא עצם אמירת הפסוקים כשלעצמם.

